

СЕКЦЫЯ 6. УЗАЕМАДЗЕЯННЕ МОЎ І ПРАБЛЕМЫ ПЕРАКЛАДУ

АБ ДЫЯЛЕКТНАЙ СУБСТЫТУЦЫІ НАЙМЕННЯЎ АСІНЫ І САСНЫ Ў ХРАНАЛАГІЧНЫМ АСПЕКЦЕ (ПА МАТЭРЫЯЛАХ АТЛАСАЎ ПОЛЬСКАЙ МОВЫ)

Ц. С. Буйко

*ДНУ «Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі»,
вул. Сурганава, 1/2, 220072, г. Мінск, Беларусь, tsimurbelarus@gmail.com*

Мэтай даследавання з'яўляецца спроба вызначыць і вытлумачыць парадак узнікнення польскіх назваў асіны і сасны, размеркаваных у дыялектах. Яна ажыццяўляецца праз прыцягненне даных атласаў польскай мовы, а таксама даных гістарычнага мовазнаўства і гісторыі краіны.

Ключавыя словы: польская мова; лінгвагеаграфія; асіна; сасна.

О ДИАЛЕКТНОЙ СУБСТИТУЦИИ НАИМЕНОВАНИЙ ОСИНЫ И СОСНЫ В ХРОНОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ (ПО МАТЕРИАЛАМ АТЛАСОВ ПОЛЬСКОГО ЯЗЫКА)

Т. С. Буйко

*ГНУ «Центр исследований белорусской культуры,
языка и литературы НАН Беларуси»,
ул. Сурганова, 1/2, 220072, г. Минск, Беларусь, e-mail: tsimurbelarus@gmail.com*

Целью исследования является попытка определить и объяснить порядок возникновения польских названий осины и сосны, распределенных в диалектах. Она осуществляется через привлечение данных атласов польского языка, а также данных исторического языкознания и истории страны.

Ключевые слова: польский язык; лингвогеография; осина; сосна.

Праславянскі лексічны фонд налічвае чатыры асноўныя рэканструкцыі найменняў асіны. Найбольш старажытнай з іх трэба лічыць невытворнае слова **orsā*, ад якога марфалагічным (суфіксальным) спосабам утвораны іншыя: **opsica*, **opsika*, **opsina*. Арэал распаўсюджання кантынуантаў кожнага з праславянізмаў выглядае так. Рэфлексы прасл. **orsā* характэрны для заходнеславянскіх моў (выключэннем з'яўляецца беларускі гапакс **asá*, рэканструяваны В. П. Лемцюговай на падставе прыметніка *асóвы*;

зрэшты, фіксацыя назвы вёскі Аса ў Маларыцкім раёне можа ўказваць на запазычанне **acá* з польскай мовы, а таксама на архаічнасць дадзенай назвы) [1, с. 93; 2, с. 15; 3, с. 7]. Толькі ў заходнеславянскіх мовах прадстаўлены і кантынуанты прасл. **opsica* [1, с. 93]. Што да рэфлексаў прасл. **opsika* і **opsina*, то іх арэал ахоплівае ўсе тры праславянскія дыялектныя зоны [1, с. 94–95]. Такім чынам, польская мова цалкам захавала комплекс праславянскіх назваў асіны.

Калі гаварыць пра час першай фіксацыі адпаведных польскіх кантынуантаў у пісьмовых крыніцах, то сітуацыя выглядае наступным чынам. Пол. *osa* як абазначэнне асіны натуецца толькі ў слоўніку Ліндэ (1809) [4, с. 547]. Пол. *osica* і *osika* ўпершыню зафіксаваны ў XV ст. [5, с. 644, 650]. Што да пол. *osina*, то яно мае найбольш раннюю фіксацыю – XIV ст. [5, с. 650].

Сказаць штосьці наконт агульнапольскага размеркавання пералічаных назваў асіны паводле даных атласаў польскай мовы не ўяўляецца магчымым, паколькі такія даныя, на жаль, адсутнічаюць. Зрэшты, даныя па некаторых дыялектах і гаворках пададзены ў такіх атласах, як *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich*, *Atlas gwarowy województwa kieleckiego*, *Atlas językowy Śląska*, *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski* і *Atlas gwar mazowieckich* [6, с. 331].

У межах распаўсюджання велікапольскага дыялекту сітуацыя з размеркаваннем назваў асіны такая. Найбольш распаўсюджаны на дадзеным абшары тып *osica* (пераважна прадстаўлены ў паўднёва-заходняй Велікапольшчы; уключае аалексы *ośica*, *ośica*). Далей па парадку змяншэння частотнасці фіксацый ідзе агульнапольскі тып *osika* (пераважна прадстаўлены ў паўночна-ўсходняй Велікапольшчы), затым тып *osina* (таксама прадстаўлены ў паўночна-ўсходняй Велікапольшчы; уключае аалекс *ośina*). Найменш распаўсюджаным з’яўляецца тып *osa* (адзінкавая фіксацыя на ўсходзе Велікапольшчы; аалекс *ośa*). Акрамя таго, фіксуюцца не адзначаныя на мапе тыпы *osiczka* і *drzewo osikowe* [7, мапы, 163; 7, каментарыі, с. 57].

На Сілезіі найбольш распаўсюджаны агульнапольскі тып *osika* (пераважна на поўдні рэгіёна; аалексы *ośika*, *os’ika*, *osika*, *ośika*). Другім па распаўсюджанасці з’яўляецца тып *osica* (поўнач Сілезіі; аалексы *ośica*, *ośica*). Адзінкавыя фіксацыі належаць тыпам *osa* (паўночная Сілезія; аалекс *ośa*), *osina* (паўднёвая Сілезія; аалекс *ośina*) і *osiczka* (цэнтральная Сілезія; аалекс *ośicka*) [8, мапы, 215].

У межах распаўсюджання мазавецкага дыялекту найбольш шырока прадстаўлены агульнапольскі тып *osika*, затым ідзе тып *osina*. Радзей сустракаюцца тыпы *osa* (пераважна на ўсходзе Мазовіі) і *osica* (пераважна

на захадзе Мазовіі). Спарадычна натууюцца тыпы *osicza* (паўночны захад), *osiczyna* (паўднёвы захад), *oska* (усход), *oška* (захад), *osinka* (тут цяжка выявіць арэал праз супадзенне ў легендзе знакаў абазначэння тыпаў *osinka* і *osika*). Сустрэкаюцца ў Мазовіі і не зафіксаваныя на мапе тыпы *drzewo osinowe*, *osowa*, *osowe drzewo* [9, мапы, 256; 9, каментарыі, с. 29–30].

Кашубская мова мае ў сваім лексіконе такія назвы асіны (у парадку ад найбольш распаўсюджанай назвы да найменш сустракаемай), як *oska* (алалексы *óska*, *ueska*, *űeska*, *uoska*, *űoska*), затым значна радзейшыя тыпы *osina* (поўдзень кашубскага рэгіёна; алалексы *uosina*, *osina*, *űosina*), *osa* (дзе фіксацыі на поўначы і ў цэнтры; алалекс *osa*) і *osowe drzewo* (дзе фіксацыі на поўначы і поўдні; алалекс *űesovi džev^o*), а таксама тыпы *osika* (поўнач) і *osica* (поўдзень; алалексы *űosica*, *űosica*, *vosica*) з адзінкавамі фіксацыямі [10, мапы, 314; 10, каментарыі, с. 85–89].

На тэрыторыі Келецкага ваяводства (цэнтральная Малапольшча) найбольш частотным тыпам назвы асіны з’яўляецца тып *osica* (алалекс *osica* сустракаецца ў паўночнай, цэнтральнай і часткова паўднёвай частках ваяводства, алалекс *osica* пазначаны ў легендзе мапы, але на самой мапе адпаведныя пазнакі адсутнічаюць), далей ідзе агульнапольскі тып *osika* (алалекс *osika* фіксуецца ў паўднёвай частцы ваяводства, алалекс *osika* мае дзве фіксацыі на паўднёвым усходзе, алалекс *osika* мае адзінкваую фіксацыю таксама на паўднёвым усходзе). Менш распаўсюджанымі з’яўляюцца тыпы *osiczyna* (алалекс *osiczyna* сустракаецца спарадычна на поўначы і поўдні, алалекс *osiczyna* мае адзінкваую фіксацыю на поўдні) і *osina* (алалекс *osina* фіксуецца пераважна на поўначы, алалекс *osina* мае адзінкваую фіксацыю на поўдні) [11, мапы, 395, с. 83].

Пол. *osa* як найбольш ранняе найменне асіны ў польскай мове яшчэ ў Сярэднявеччы магло выйсці з актыўнага ўжытку і стаць набыткам выключна дыялектаў. Фіксацыя гэтага слова ў слоўніку Ліндэ можа тлумачыцца акурат зваротам аўтара да дыялектных даных. Зрэшты, і ў дыялектах фіксацыі тыпу *osa* надзвычай рэдкія (выключэннем можа быць усход Мазовіі, які мяжуе з усходнеславянскімі дыялектамі). Аднак у гэтым рэчышчы трэба звярнуць увагу на распаўсюджанасць на Кашубах тыпу *oska*, што можа сведчыць пра архаічнасць назвы *osa*.

Трэба лічыць, што слова *osa* ў Сярэднявеччы было замешчана менавіта словам *osina*: гэта вынікае з яго найбольш ранняй фіксацыі. Калі гаварыць пра дыялекты, то тып *osina* найбольш сустракаецца зноў-такі ў Мазовіі і Кашубах. У меншай ступені гэта тычыцца Велікапольшчы і цэнтральнай Малапольшчы. Такім чынам, дадзены тып распаўсюджаны пераважна на паўночным усходзе Польшчы. Тут важна дадаць, што менавіта

ва ўсходнеславянскіх мовах кантынуанты прасл. **opsina* найбольш распаўсюджаныя.

Пол. *osica*, як і *osa*, было выцеснена з актыўнага ўжытку, але ў выпадку з *osica* гэта павінна было адбыцца пазней. Тут трэба звярнуць увагу на шырокую распаўсюджанасць дадзенага тыпу ў Велікапольшчы, дзе ў Сярэднявеччы знаходзілася сталіца польскай дзяржавы Пястаў Гнезна, а таксама ў Малапольшчы, на тэрыторыі якой знаходзіцца Кракаў, наступная польская сталіца. Таму трэба лічыць, што пол. *osica* сышло ў моўную перыферыю напрыканцы XVI ст. Менавіта з абазначаных вышэй рэгіёнаў дадзеная назва магла распаўсюдзіцца на Сілезію, у гаворках якой яна досыць актыўна ўжываецца, і на Мазовію.

Найменне *osika* доўгі час было другарадным у параўнанні з пол. *osica*. Той факт, што агульнапольскі тып *osika* актыўна сустракаецца ў гаворках усіх дыялектаў (выключэннем з'яўляецца кашубская мова), сведчыць пра ўплыў сучаснай літаратурнай мовы. Але трэба думаць, што назвы *osika* і *osica* маглі існаваць адначасова, паколькі ўтвораны з дапамогай аднаго афікса (*-ik-* > *-ic-* у выніку трэцяй палаталізацыі).

Такім чынам, храналогію ўзнікнення найменняў асіны можна прадставіць у выглядзе наступнай схемы: *osa* → *osina* → *osika*, *osica*.

Праславянская лексіка з асновай **sosn-* фіксуецца ў шэрагу крыніц: гэта, напрыклад, першая па часе рэканструкцыя **sosna* ў Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen Ф. Міклашыча [12, с. 317], варыянт **sos-yn-a* ў «Агульнаславянскім лінгвістычным атласе» [13, с. 63], а таксама рэканструкцыі **sosna* і **sosnъ* у К. Машыньскага [14, с. 216], якія і былі абраны для аналізу.

Адносна першай фіксацыі польскага наймення *sosna* трэба зазначыць, што яна датуецца XIV ст. [15, с. 336]. Поруч з ім у XV ст. упершыню адзначаецца і пол. *sośnia* [15, с. 337], якое, магчыма, з'яўляецца вынікам кантамінацыі назваў *sosna* і **sośń*. Зрэшты, сам факт пазнейшай фіксацыі пол. *sośnia* можа ўскосна сведчыць пра яго другаснае паходжанне.

Агульнапольскае размеркаванне назваў сасны дазваляе прасачыць Mały atlas gwar polskich [6, с. 328]. Найбольш распаўсюджаным у Польшчы з'яўляецца агульнапольскі тып *sosna* (алалексы *s^uosna*, *s^uosna*). Далей па распаўсюджанасці ідзе тып *sośnia* (выступае ізалявана ў паўднёва-ўсходняй Малапольшчы, а таксама ў Велікапольшчы і Мазовіі; алалексы *sośńa*, *sośńo*). Існуюць асобныя фіксацыі тыпаў *sośniczka* (Сілезія), *sośnina* (Малапольшча; алалекс *s^uośnina*), *soślina* (Малапольшча; алалекс *seślina*), *sosnak* (Малапольшча) і *sośniak* (Малапольшча; алалекс *seśnok*). Не занатаваны на мапе тыпы *sośna* (узятая з народнай песні) і *sośnica* (фіксуецца ў Малапольшчы) [16, мапы, 550; 16, каментарыі, с. 161–162].

На Сілезіі прадстаўлены толькі тры тыпы назваў сасны, прычым іх фіксацыі нешматлікія і характэрны для поўдня. Найчасцей сустракаецца тып *sośńa* (дзве фіксацыі), пасля ідуць тыпы *šośńa* і *sosńa* (па адной фіксацыі) [17, мапы, 1249b].

На абшары, дзе бытуе мазавецкі дыялект, сустракаецца толькі тып *sosna*, але там ён шырока распаўсюджаны [9, мапы, 258; 9, каментарыі, с. 31–32].

Калі звярнуць увагу на спішскія гаворкі малапольскага дыялекту, якія размешчаны на мяжы Польшчы і Славакіі, то там найбольш распаўсюджаны тып *sosna*. Другімі па распаўсюджанасці з’яўляюцца тыпы *sośńia* і *s^uosna*. Адзінкавыя фіксацыі тычацца такіх тыпаў, як *s^uosna* і *sosznia* [18, мапы, 213, с. 97; 18, каментарыі, с. 12–13].

У кашубскім рэгіёне сустракаецца толькі тып *sosna* (алалексы *s^uosna* і *so^usna*), прычым ён характэрны выключна для поўдня рэгіёна. Існуюць паасобныя фіксацыі тыпаў *sosnia* (алалекс *sosńo*), *sośna*, *śosna*. Аднак кашубскія слоўнікі фіксуюць і тып *sośnina*. Цікавасць уяўляе кашубская фіксацыя *cosnońina* [19, мапы, 178; 19, каментарыі, с. 147].

На тэрыторыі Гожаўскага ваяводства (зона новых мяшаных дыялектаў) бытуе толькі тып *sosna*, але ён мае шырокае распаўсюджанне. Цікава, што для гэтага рэгіёна характэрна размежаванне ў абазначэнні вялікай і маленькай сасны, адлюстраванае ў назвах тыпаў *sosna* і *chójka* адпаведна [20, мапы, 93, с. 14; 20, каментарыі, с. 13].

У межах Келецкага ваяводства (Малапольшча) сітуацыя выглядае так. Найбольш сустракаемым з’яўляецца тып *sosna* (фіксуецца на ўсёй тэрыторыі ваяводства), затым ідуць тыпы *sośńia* (сустракаецца ў цэнтры і на поўдні ваяводства; алалекс *sośńa*) і *sośnina* (спарадычна фіксуецца на ўсёй тэрыторыі ваяводства; алалекс *sośńina*) [21, мапы, 728, с. 54].

Агульнапольскі тып *sosna* прадстаўлены ва ўсіх польскіх дыялектах, акрамя сілезскага, у якім найбольш распаўсюджаны тып *sośńia*. Калі ўлічыць, што апошні, хаця і ў меншай ступені, характэрны таксама для Малапольшчы (пераважна паўднёвай), але пакінуць па-за дужкамі ўплыў літаратурнай назвы *sosna*, то тэрыторыю Польшчы можна ўмоўна падзяліць на поўнач, дзе пераважае тып *sosna*, і поўдзень з тыпам *sośńia*. Ці можа ўзнікненне другога тыпу быць звязана з уплывам суседніх чэшскіх ці славацкіх гаворак? Так, тып *sosńa* часта сустракаецца ў чэшскіх гаворках, што мяжуюць з тэрыторыяй, дзе распаўсюджаны сілезскі дыялект [22, мапы, 70]. Тыя славацкія гаворкі, якія геаграфічна прымыкаюць да малапольскага дыялекту, маюць тып *sosna*, але ён жа, згодна з «Агульнаславянскім лінгвістычным атласам», уласцівы і чэшскім га-

воркам [13, с. 61], што з'яўляецца спрэчным, паколькі гэта супярэчыць названаму тыпу *sosŋa*. У сувязі з вышэйсказаным нельга выключаць уплыў суседніх моў на польскія гаворкі.

Што да іншых, менш сустракаемых тыпаў, то трэба назваць такі, як *sośnina*, адзначаны ў Малапольшчы. Тут варта дадаць, што слова ўпершыню зафіксавана яшчэ ў XV ст. [15, с. 337], але значэнне 'сасновае дрэва' адзначаў толькі Ліндэ (1812) [23, с. 333].

Найбольш частотныя ў польскіх гаворках назвы *osika* і *sosna* атрымалі шырокую распаўсюджанасць дзякуючы ўплыву літаратурнай мовы. Разам з тым калі вялікая частотнасць найменняў *osika* і *osica* магла быць прадыхтавана перыпетыямі ў гісторыі польскай дзяржавы (знаходжанне сталіцы дзяржавы ў Гнезна і яе далейшы перанос у Кракаў), то такая ж вялікая частотнасць назваў *sosna* і *sośnia* (а менавіта распаўсюджанасць апошняй), якія ўмоўна дзеляць тэрыторыю Польшчы на поўнач і поўдзень, звязана з уплывам суседніх моў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. Этимологический словарь славянских языков. Праславянскі лексический фонд. Вып. 32 (**obъnъ* – **orzbotati*). М. : Наука, 2005.
2. Яшкін І. Я. Беларускія геаграфічныя назвы. Тапаграфія. Гідралогія. Мінск : Навука і тэхніка, 1971.
3. Лемцюгова В. П. Беларуская айканімія. Лінгвістычны аналіз назваў населеных пунктаў Мінскай вобласці. Мінск : Навука і тэхніка, 1970.
4. Linde S. B. Słownik języka polskiego : w 4 t. Warszawa : Drukarnia XX. Piarów, 1807–1814. Т. 2, cz. 1 : М – О. 1809.
5. Urbańczyk S. Słownik staropolski : w 11 t. Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich : Wyd-wo PAN, 1953–2002. Т. 5, z. 9 (33) (*Osiadły – Ówdzie*). 1969. S. 640–717.
6. Rejchan E., Woźniak K. Polskie atlasy dialektologiczne i etnograficzne. Kraków : Lexis, 2004.
7. Sobierajski Z., Burszta J. Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski : w 10 t. Wrocław [i in.] : Zakład Narodowy im. Ossolińskich : Wyd-wo PAN, 1979–2001. Т. 2, cz. 1, 2 : Mapy 116–235; Wykazy i komentarze do map 116–235. 1979.
8. Zaręba A. Atlas językowy Śląska : w 8 t. Kraków : PWN, 1969–1996. Т. 2, cz. 1 : Mapy 1–250. 1970.
9. Kowalska A., Strzyżewska-Zaremba A. Atlas gwar mazowieckich : w 10 t. Wrocław [i in.] : Zakład Narodowy im. Ossolińskich : Wyd-wo PAN, 1971–1992. Т. 6, cz. 1, 2 : Mapy 251–300; Wykazy i komentarze do map 251–300. 1983.
10. Stieber Z. Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich : w 15 z. Wrocław : Wyd-wo PAN, 1964–1978. Z. 7, cz. 1, 2 : Mapy 301–350; Wykazy i komentarze do map 301–350. 1970.
11. Dejna K. Atlas gwarowy województwa kieleckiego : w 6 z. Łódź ; Wrocław : ŁTN : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1962–1968. Z. 3. 1964.

12. Miklosich F. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen. Wien : Wilhelm Braumüller, 1886.
13. Общеславянский лингвистический атлас. Вып. 3 : Растительный мир / ред. А. И. Подлужный. Минск : Б. и., 2000.
14. Moszyński K. Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego. Wrocław [i in.] : Ossolineum, 1957.
15. Urbańczyk S. Słownik staropolski : w 11 t. Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich : Wyd-wo PAN, 1953–2002. T. 8, z. 5 (52) (*Smętek – Stać*). 1980. S. 320–400.
16. Karaś M. Mały atlas gwar polskich : w 13 t. Wrocław ; Warszawa ; Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich : Wyd-wo PAN, 1957–1970. T. 11, cz. 1, 2 : Mapy 501–550; Wykazy i komentarze do map 501–550. 1968.
17. Zaręba A. Atlas językowy Śląska : w 8 t. Warszawa ; Kraków : PWN, 1969–1996. T. 6, cz. 1 : Mapy 1001–1250. 1980.
18. Sobierajski Z. Atlas polskich gwar spiskich na terenie Polski i Czechosłowacji : w 4 t. Poznań : Wyd-wo Poznań. T-wa Przyjaciół Nauk, 1966–1977. T. 3. 1973.
19. Stieber Z. Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich : w 15 z. Wrocław : Wyd-wo PAN, 1964–1978. Z. 4, cz. 1, 2 : Mapy 151–200; Wykazy i komentarze do map 151–200. 1967.
20. Zagórski Z. Mały atlas językowy województwa gorzowskiego : w 2 t. Poznań : Wyd-wo Naukowe Un-tu im. A. Mickiewicza, 1992–1996. T. II. 1996.
21. Dejna K. Atlas gwarowy województwa kieleckiego : w 6 z. Łódź ; Wrocław : ŁTN : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1962–1968. Z. 6. 1968.
22. Český jazykový atlas [Электронны рэсурс]. URL: <https://cja.ujc.caz.cz> (дата звароту: 07.02.2021).
23. Linde S. B. Słownik języka polskiego : w 4 t. Warszawa : Drukarnia XX. Piarów, 1807–1814. T. 3 : R – T. 1812.